

REUNIR TOTES LES PLANTES DE CATALUNYA. ADQUISICIÓ DE CINC HERBARIS DE L'INSTITUT BOTÀNIC DE BARCELONA A TRAVÉS DE LES CARTES DE PIUS FONT I QUER

LAURA GAVIOLI

INSTITUT BOTÀNIC DE BARCELONA (IBB, CSIC-ICUB)

Resum: En aquest treball s'ha estudiat el paper que Pius Font i Quer tingué en l'adquisició dels herbaris Cadevall, Trèmols, Vayreda, Salvador i Sennen, analitzant els documents conservats en l'arxiu de l'Institut Botànic de Barcelona. S'ha intentat aprofundir en l'impacte que tingué Font i Quer, entre els anys 1919 i 1939, en la formació de l'herbari de l'Institut Botànic de Barcelona amb la gestió i l'organització de la cessió d'aquests cinc herbaris. A través de l'anàlisi de més de cent cinquanta cartes i documents s'ha delineat l'estratègia, les polítiques, les eines, les relacions personals i l'argumentari utilitzats per Font i Quer. El treball ha permès mostrar un període significatiu del procés de professionalització en la gestió dels herbaris, les diferents estratègies comunicatives utilitzades i les tensions entre centre i perifèria en el procés d'institucionalització de la ciència a Catalunya.

Paraules clau: herbaris, Font Quer, Cadevall, Trèmols, Vayreda, Salvador, Sennen

Gather all the plants of Catalonia. Acquisition of five herbaria from the Institut Botànic de Barcelona through letters from Pius Font i Quer

Abstract: In this work we study the role of Pius Font i Quer in the acquisition of the herbaria Cadevall, Trèmols, Vayreda, Salvador and Sennen, analyzing the documents preserved in the archive of the Institut Botànic de Barcelona. We tried to reconstruct the impact that Font i Quer had between 1919 and 1939 in the formation of the her-

* Correspondència: lgavioli.bcn@gmail.com

barium of the Institut Botànic de Barcelona managing and organizing the transfer of these five herbaria. Through the analysis of more than 150 letters and documents, we tried to pinpoint the strategy, policies, tools and personal relations used by Font i Quer. The work is thus able to describe a significant period of the process of professionalization in the management of the herbaria, the different communicative strategies used and the tensions between centre and periphery in the process of institutionalization of science in Catalonia.

Key words: *herbaria, Font Quer, Cadevall, Trèmols, Vayreda, Salvador, Sennen*

1. Introducció

A l'arxiu de l'Institut Botànic de Barcelona es conserva una gran quantitat de documents històrics dels diversos botànics que gravitaren al seu voltant des de 1906, any de la creació de la Junta de Ciències Naturals i de la constitució del Museu de Catalunya, que el 1917 esdevindria Museu de Ciències Naturals de Barcelona. Actualment aquests documents s'estan acabant de catalogar i estan, en bona part, sense estudiar ni publicar.

En aquest treball¹ es vol començar a estudiar alguns d'aquests documents relatius a l'adquisició de cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona: Cadevall, Trèmols, Vayreda, Salvador i Sennen.

L'objectiu principal és aportar dades sobre la història de la botànica catalana i de tots els actors i entitats relacionats durant un període cabdal que va del 1919, any en què se cedí l'herbari Cadevall, al 1939, any en el qual Font i Quer fou cessat de tots els càrrecs. Es tracta d'un període, relativament breu, de grans canvis polítics i culturals, en els quals la botànica catalana es desenvolupà notablement. Són anys de gran creixement cultural amb el naixement de noves estructures museístiques i la incorporació d'una nova generació de botànics, però també anys de falta de recursos i d'incertesa política i laboral.

En aquest context sobresurt la figura de Pius Font i Quer, el principal autor dels documents consultats i actor protagonista dels canvis en la creació i la gestió d'institucions com el Museu de Ciències Naturals (d'ara endavant MCNB), l'Institut Botànic de Barcelona (d'ara endavant IBB) i el Jardí Botànic.

En aquest sentit, un text important per a introduir-nos en l'univers discursiu de Font i Quer és la seva memòria *Los herbarios de Cataluña y su conservación* (Font Quer, 1925), llegida en ocasió del seu nomenament com a membre de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (d'ara endavant RACAB) el 1924. A través d'aquest discurs i de les notícies sobre l'adquisició d'aquests cinc herbaris trobades en els documents d'arxiu es vol fer una

1. Aquest article és un resum del Treball de Final de Màster dirigit per Oliver Hochadel (IMF-CSIC) i realitzat en el marc del Màster d'Història de la Ciència de la Universitat Autònoma de Barcelona – Universitat de Barcelona. Per al desenvolupament de la recerca s'ha comptat amb el suport de Neus Ibáñez, conservadora de l'herbari de l'IBB.

anàlisi dels canvis que tingueren lloc durant aquest període i la relació d'aquestes polítiques d'adquisicions amb qüestions com la reafirmació de la identitat cultural i política, la professionalització i la institucionalització de la botànica catalana.

1.1. Herbaris, arxius i botànics catalans: estudis existents

Existeixen diversos estudis sobre el tema tractat: el 1989, Josep Maria Camarasa publicà un llibre, resultat de la seva tesi doctoral, on feia un repàs exhaustiu de la història de la botànica i dels botànics catalans (Camarasa, 1989). El 2006 Neus Ibáñez realitzà una tesi doctoral sobre cinc herbaris històrics de l'IBB (Salvador, Bernades, Ruiz & Pavón, Societat Botànica Barcelonense, Institució Catalana d'Història Natural). Els catàlegs dels fons de l'Arxiu de l'Herbari de l'IBB fets per la bibliotecària Karina Barros i les arxiveres Trinidad Prunera i Sara Garcia són fonamentals per a la consulta dels fons d'arxiu. Pel que fa a l'herbari Trè-mols ha estat estudiat per l'autora d'aquest treball (Gavioli, 2012). Els documents relacionats amb els herbaris Vayreda, Cadevall i Sennen són relativament desconeguts i s'han estudiat de manera més aprofundida en aquest treball.

Sobre Pius Font i Quer s'han escrit diverses obres: Bellot Rodríguez, 1967; Bolòs & Bolòs, 1968; Camarasa, 1988; Font Civit, 1988; Montserrat, 1988; Bolòs, 1988; Artís & Camarasa, 1995; Montserrat, 1999; Ibáñez *et al.*, 2005. La major part són obres escrites per persones properes a Font i Quer i al seu entorn, que en molts casos ens donen notícies fruit del seu coneixement directe dels fets i de les persones implicades. Es troben a faltar estudis amb una mirada més historiogràfica que situïn la seva figura professional i humana en el context científic de l'època.

1.2. L'herbari de l'Institut Botànic de Barcelona: la col·lecció de plantes més important de Catalunya

L'herbari de l'IBB, conegut internacionalment amb l'acrònim BC (Thiers, 2019), està especialitzat en la flora de la regió mediterrània occidental. S'hi conserven més de 800.000 plecs agrupats en quatre seccions: l'herbari general, que aplega col·leccions fetes a partir del segle xx fins a l'actualitat; els herbaris històrics, amb exemplars recollits des del segle xvii fins a principis del xx; la secció «altres herbaris» (separats per les seves característiques particulars), i l'herbari de criptògames.

Es tracta de la col·lecció de plantes més important de Catalunya i la tercera de la península Ibèrica, després de l'herbari del Real Jardín Botánico de Madrid (MA) i de l'herbari de la Universidade de Coimbra (COI). El seu fons ha servit de referència per a la redacció de la *Flora dels Països Catalans* (Bolòs & Vigo, 1984-2001), la *Flora Ibèrica* (Castroviejo *et al.*, 1986-2019) i les principals obres de botànica de la Mediterrània occidental.

El nucli inicial de l'herbari general el formaren els materials aportats per Manuel Llenas (1907 i 1909), pel germà Sennen (cedits el 1909) i per Pius Font i Quer gràcies a la seva pròpia col·lecció, que incorporà al Museu quan hi va ingressar, el 1916. No fou però fins

uns anys més tard que l'herbari començà a engrandir-se de forma exponencial gràcies a la tasca recollectora de Font i Quer i al seu afany per a incorporar-hi els principals herbaris de Catalunya.

Actualment, l'herbari BC és el destí de les plantes utilitzades en la recerca científica portada a terme a l'IBB. És, per tant, una col·lecció en continu creixement que incorpora també materials procedents de donacions o d'intercanvis amb altres herbaris, materials que són la base no només d'estudis taxonòmics, sinó també de fitogeografia, fitosociologia, ecologia, conservació, història de la botànica, medicina, sistemàtica, etnobotànica i divulgació (Nualart, 2017: 11-17).

1.3. Pius Font i Quer: el fundador de l'IBB

Pius Font i Quer (Lleida, 1888 - Barcelona, 1964) es llicencià en química (1908) i es doctorà en farmàcia (1914) a Madrid amb la tesi «Ensayo fitotopográfico del Bages». Des del 1911 exercí com a farmacèutic militar i el 1915 fou destinat a Barcelona. El 1916 esdevingué conseller de la Institució Catalana d'Història Natural (d'ara endavant ICHN) i començà a treballar com a naturalista agregat del MCNB —paper honorífic i no retribuït— encarregat d'organitzar la Secció d'Herbaris, que en aquella època estava formada per poc més de mil plantes. Aquest mateix any, per intervenció de Font i Quer, el Consell Directiu de la ICHN deliberà sobre el dipòsit de l'herbari de la ICHN al MCNB (Ibáñez *et al.*, 2005: 6-7).

El 1917, Font i Quer entrà com a professor auxiliar temporal —interí i gratuït— a la Facultat de Farmàcia de Barcelona. L'any següent esdevingué conservador del Departament de Botànica del MCNB i el 1919 entrà a formar part, com a secretari, de la Junta de Ciències Naturals (d'ara endavant JCNB). Aquest mateix any es casà amb Emília Civit i Bellfort, que en aquella època era una de les auxiliars del Departament de Botànica. L'any 1920 li fou encarregada la càtedra de botànica descriptiva de la Facultat de Farmàcia. El 1921 esdevingué director del MCNB i, el mateix any, el centre rebé la donació de l'herbari de Joan Cadevall (Font Quer, 1921: 197).

L'any 1922, quan ja feia cinc anys que Font i Quer exercia el càrrec de professor, es convocaren oposicions per a la provisió definitiva de la càtedra. La plaça fou assignada a Cayetano Cortés Latorre (1896-1966), decisió que generà polèmiques, entre d'altres la del naturalista Huguet del Villar (1871-1951) (Artís & Camarasa, 1995: 1257), i que l'acadèmic numerari de la RACAB Josep Maria Bofill i Pichot (1860-1938) atribueix al «fatal centralismo, desgracia de España» (Font Quer, 1925: 16).

El 1923 esdevingué professor a l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona. L'any 1924, Font i Quer fou nomenat membre de la RACAB i pronuncià el discurs programàtic esmentat anteriorment (Font Quer, 1925). L'any successiu la RACAB accedí a dipositar les seves col·leccions naturalístiques al MCNB.

El 1926 fou nomenat farmacèutic major, passant de supernumerari a actiu, i fou desti-

nat al Marroc, territori tot just «pacificat». D'acord amb la Junta, el 1927 començà les recol·leccions de l'*Iter Maroccanum* que es repetiren en els anys 1928, 1929, 1930, 1932 i 1935 i que foren un èxit botànic i econòmic.

El 1928 fundà la revista *Cavanillesia*. El 1933 esdevingué professor agregat permanent de botànica farmacèutica a la Universitat Autònoma de Barcelona de l'època republicana. L'any 1934, l'herbari Vayreda ingressà al MCNB (AHIBB 137940).

En aquells anys, el Departament de Botànica del MCNB havia crescut enormement gràcies a la política d'adquisicions d'herbaris i a les campanyes de recol·lecció dels darrers dinou anys. Així, el mateix 1934, la JCNB li atorgà un estatus independent del Museu i es creà l'Institut Botànic de Barcelona amb Font i Quer com a director. Fou en aquests anys que Font i Quer començà a projectar l'edició d'una gran *Flora Occidentalis* relativa a la Península i les seves illes, en emulació de la *Flora Orientalis* d'Edmond Boissier (Boissier, 1867-1888), projecte que mai no es realitzà a causa de l'esclat de la Guerra Civil (Artís & Camarasa, 1995: 1256).

El 1936 marcà un punt d'inflexió en la vida de Font i Quer, que del 29 de juny al 10 d'agost tenia programada una sortida de recol·lecció a la serra d'Albarracín amb alguns estudiants. L'aixecament militar del mes de juliol va enxampar-los a Orihuela del Tremedal, població que quedà en terra de ningú i on continuaren herboritzant esperant que la situació s'aclarís. Quan el 26 de setembre Font i Quer decidí tornar cap a Barcelona, travessà les fronteres cap a la zona controlada per l'Exèrcit republicà. Més endavant, el 1939, com que era militar «destinado a otro ministerio», aquest episodi serví perquè fos considerat un desertor i comportà la seva marginació de qualsevol càrrec públic.

L'any 1937, davant del perill dels bombardeigs sobre el MCNB a la Ciutadella, Font i Quer traslladà tot el patrimoni de l'Institut Botànic a una torre al carrer de Sant Gervasi núm. 94. Aquest mateix any, Font i Quer recuperà l'herbari Sennen que es trobava a les escoles de la Doctrina Catòlica de la Bonanova. El 1938 adquirí les col·leccions Salvador que es trobaven al castell de la Bleda, al Penedès, en mans dels descendents d'aquesta família d'apotecaris de Barcelona.

El gener de 1939 entraren a Barcelona les tropes franquistes; a l'IBB la situació es mantingué fins al mes de juliol, quan Font i Quer fou detingut, processat i condemnat a vuit anys de presó (Artís & Camarasa, 1995: 1267). Finalment, l'empresonament al castell de Montjuïc durà «només» alguns mesos, durant els quals continuà treballant en la traducció de textos de botànica i donant classes als altres presos. El desembre de 1940 fou posat en llibertat condicional, gràcies també a les pressions d'alguns botànics espanyols i estrangers (Bolòs, 2000: 11). A la direcció de l'Institut Botànic el substituï, de manera interina, i després definitiva, Antoni de Bolòs i Vayreda (1889-1975), que fins aquell moment havia estat conservador dels herbaris històrics.

Des del 1939 el règim de Franco privà Font i Quer de tots els seus càrrecs, i el 1941 (Bolòs & Bolòs, 1968: 15) començà a treballar per a l'editorial Labor, on es continuà dedi-

cant a la recerca i a la divulgació botànica. L'any 1946, l'Ajuntament de Barcelona, propietari de l'IBB, signà un conveni amb el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, organisme estatal creat set anys abans pel govern franquista per a aglutinar les estructures de recerca científica preexistents. El nou marc institucional permeté reintegrar Font i Quer com a «Naturalista del Instituto Botánico encargado de la *Flora Hispanica*», i l'any següent fou nomenat «Jefe de la Sección de *Flora Hispanica*». A la pràctica, aquests càrrecs foren poc més que simbòlics per falta de pressupost. Els dies en què no treballava a l'editorial, Font i Quer continuà anant a l'IBB, que l'any 1941 s'havia traslladat a Montjuïc, gairebé fins al dia de la seva mort, el 1964.

La importància de Font i Quer no es limita al seu paper de fundador de l'IBB. La seva política d'adquisició d'herbaris i la seva feina d'explorador botànic, a la Península i al Marroc, permeté crear el nucli inicial d'herbaris, abans inexistents, del que després seria l'IBB: des d'un miler escàs de plantes el 1916, quan ingressà al Departament de Botànica del MCNB amb el seu herbari, a 226.000 el 1938 (Font Civit, 1988: 21), quan ja havia esdevingut director de l'IBB i la seva trajectòria professional estava a punt de veure's estroçada. La seva intensa dedicació i les seves capacitats organitzatives i directives transformaren el Departament de Botànica i l'IBB en un centre superior d'investigació amb grans herbaris, una bona biblioteca i un bon reconeixement internacional. Amb la seva feina com a professor creà l'escola catalana científica de botànica (Font Civit, 1988: 15-16). També fou considerat un divulgador eficaç i capaç de parlar tant amb experts com amb aficionats.

2. L'adquisició dels cinc herbaris

En el seu discurs d'ingrés a la RACAB de 1924, Font i Quer feia un repàs de l'estat en què es trobaven els que ell anomenà «herbarios clásicos catalanes»: el dels Salvador i el Costa, «perdidos, pues, casi por completo»; el Trèmols, que «lo conserva esta Real Academia»; el Vayreda, «que es gran lástima que siga en Olot donde se hace muy difícil consultarlo»; el Cadevall, recentment donat pel seu autor al MCNB, on «en un año se envenenó, planta por planta, y se hizo el catálogo de todos los ejemplares», i finalment el Masferrer, adquirit també recentment pel Museu: «no soltamos prenda [...] Lo que nos costó vale más callarlo; fué una cantidad insignificante».

Aquest conjunt d'herbaris, que Font i Quer definia com a clàssic, representava un recull valuós del coneixement florístic fins aquell moment. En les seves intencions havien d'esdevenir la base per a tots els futurs estudis del Departament de Botànica del MCNB i dels botànics a Catalunya. En aquell moment els herbaris «clàssics» contenien el coneixement de la flora catalana fins aleshores i mostraven la feina de recol·lecció dels botànics catalans contemporanis o de pocs decennis anteriors.

El 1924, doncs, l'herbari Cadevall i el Masferrer ja havien estat adquirits pel MCNB gràcies a les gestions realitzades per Font i Quer. Els herbaris conservats a la RACAB, com el d'Antoni

Cebrià Costa,² gairebé inservible per haver estat reordenat per mans inexpertes, i el de Frederic Trèmols (1831-1900), van ser cedits en dipòsit al MCNB l'any següent del seu discurs. Els herbaris Vayreda i Salvador foren adquirits més endavant sota el seu mandat.

D'altra banda, l'herbari del germà Sennen, contemporani seu, fou un dels darrers herbaris importants que ingressà com a resultat de les seves gestions. En una carta que dirigí al mateix Sennen, Font i Quer no dubtà de seduir-lo promentent-li un lloc a l'empiri dels herbaris catalans:

Si el suyo viniera aquí algún día [...] cabría reunirlos todos en una sala que podría llamarse «de los clásicos», o de los maestros, sobre los cuales tendría que basarse el futuro investigador de la flora catalana. (AHIBB 137751)

2.1. L'herbari Cadevall; base per a la publicació de la *Flora de Catalunya*

Joan Cadevall i Diars (1846-1921), llicenciat en ciències exactes i naturals a Barcelona (1869), es doctorà en ciències naturals (1871). Fou director de l'Escola Pia de Terrassa, i exercí l'ensenyament durant tota la seva vida. Deixeble d'Antoni Cebrià Costa, s'interessà per la botànica des del 1870, i herboritzà per tot el Principat. Fou autor de la primera flora il·lustrada de Catalunya, la *Flora de Catalunya* (Cadevall *et al.*, 1913-1937), la seva obra cabdal, els volums pòstums de la qual foren acabats per Pius Font i Quer.

El seu herbari està format per 8.243 plecets distribuïts en 180 caixes. Inclou 144 famílies i 960 gèneres. Els plecets procedeixen majoritàriament de Catalunya però també n'hi ha de França, Suïssa i Itàlia, entre d'altres països. Les plantes foren recol·lectades entre 1840 i 1920 principalment per Cadevall, però també per altres botànics contemporanis com el germà Sennen (1861-1937), Carlos Pau³ (1857-1937), Manuel Llenas (1875-1932), Georges-François Reuter (1805-1872) o Pius Font i Quer. Aquest herbari fou utilitzat per a l'elaboració de la *Flora dels Països Catalans* (Bolòs & Vigo, 1984-2001) i, per tant, alguns dels seus plecets foren revisats per Oriol de Bolòs i Capdevila (1924-2007). Aquest herbari s'informatitzà entre els anys 1994 i 1995.

En la nota necrològica que Font i Quer va dedicar-li, explica que per Sant Joan de 1919 visità a casa seva un Cadevall ja gran i amb la salut debilitada pels atacs de «feridura». Fou

2. Antoni Cebrià Costa i Cuixart (1817-1886), catedràtic de botànica i director del Jardí Botànic de la Universitat de Barcelona (1847), va ser el creador de l'escola catalana de botànica de la qual foren deixebles els principals botànics dels decennis successius. El seu herbari recull els espècimens en què es basaren moltes de les descripcions dels tàxons esmentats en la seva publicació fonamental: *Introducción a la Flora de Cataluña* (Costa Cuixart, 1864), que va ser la primera síntesi publicada de flora catalana.

3. Farmacèutic de Sogorb, gran coneixedor de la flora espanyola, expert en taxonomia vegetal i autor de nombroses publicacions sobre la flora valenciana, catalana i balearica. Fou també director de *Cavanillesia*, la primera revista científica de botànica editada a Espanya (1928-1937) (Ibáñez, 2006: 16). Va aplegar un important herbari que es conserva al Real Jardín Botánico de Madrid.

la senyora Cadevall qui anuncià la donació de l'herbari al MCNB i llegí una clàusula testamentària per la qual també deixava a la JCNB una bona quantitat de diners destinats a premis de botànica (Font Quer, 1921: 197).

Cadevall havia estat un dels primers membres tècnics de la JCNB el 1906 i el 1912 havia tingut un paper actiu per a convèncer la vídua Trèmols de donar alguns centenars de plantes de l'herbari a la ICHN (Ibáñez *et al.*, 2005: 7). Bofill i Pichot, en la resposta al discurs de presa de possessió de Font i Quer de la vacant deixada per Cadevall a la RACAB, atribueix aquesta donació «en parte a gestiones de Font i Quer, y más que nada, obedeciendo a un noble impulso de generosidad» (Font Quer, 1925: 21).

En qualsevol cas, és interessant notar que en les esmenes a la ressenya de mèrits que Font i Quer havia preparat per a la cerimònia oficial de cessió de l'herbari Cadevall insisteix a puntualitzar que:

[...] hauria deixat l'Herbari a Terrassa si hagués vist que com algunes poblacions es té bona cura de les coses pertanyents a la ciència, però faltava doncs l'ambient propici per a una formal deixa. (AHIBB 137795)

En la carta del 28 d'agost de 1919 (AHIBB 35053) Cadevall començà a organitzar el trasllat de l'herbari anunciant que a l'octubre, tornat de Gelida de les vacances, «quan ho cregui convenient pugui recollir el consabut Herbari».

El 12 d'octubre (AHIBB 35053) Cadevall escrivia a Font i Quer:

[...] tinc el gust de dir-li que el recader em sembla el medi més senzill per a remetre les plantes, lo qual començarem demà dilluns, ja ens dirà si han arribat bé per continuar en igual forma en cas afirmatiu, farà el favor de remetre la tela que embala les carpetes.

Les remeses continuaren per mitjà de traginers fins al 15 de juny de 1920, quan Font i Quer escrivia a Cadevall (AHIBB 137942) anunciant-li: «Hem rebut la seva darrera tramesa de plantes amb els últims volums del seu Herbari, i hem començat la feina d'emmetzina-ment. Penso que a primers de juliol ho tindrem tot llest». Pel novembre, Font i Quer escri- via a Cadevall que l'herbari ja estava instal·lat de manera definitiva (AHIBB 137942).

El 15 de gener de 1921 se celebrà la cerimònia oficial de cessió de l'herbari Cadevall al Departament de Botànica del MCNB, esdeveniment al qual Cadevall no pogué participar pels problemes de salut que l'afligien i que el portaren a la mort el novembre d'aquell mateix any.

Dels casos analitzats en aquest treball, aquest és l'únic en què l'autor renuncia «voluntàriament» al propi herbari en favor de la institució, circumstància que Font i Quer il·lustra de manera tràgica en la seva nota necrològica:

Donar els Herbaris! Qui pot saber que cosa és fer-ho en vida, com no sigui el propi autor de l'Herbari? [...] Els plors d'en Cadevall en dir-li adéu! al seu herbari són la prova més gran de la seva amor a la Botànica. (Font Quer, 1921: 197)

2.2. L'herbari Trèmols: el més europeu dels herbaris històrics de l'IBB

Frederic Trèmols i Borrell (1831-1900) es llicencià en farmàcia a la Universitat de Barcelona on fou professor de química inorgànica a la Facultat de Farmàcia i paral·lelament propietari d'una farmàcia. Com Cadevall i Vayreda fou deixeble d'Antoni Cebrià Costa i Cuixart. Fou també membre d'entitats científiques com la Société Botanique de France, de la qual fou també president (1880-1885), la Societat Botànica Barcelonesa i la Société Helvétique pour l'Échange des Plantes. La participació en aquestes societats influí profundament en l'estructura i la dimensió del seu herbari (Gavioli, 2012: 17).

La Diputació de Barcelona li encarregà un estudi sobre la plaga de la fil·loxera que afectà greument la vinya a Catalunya. Trèmols viatjà el 1880 als Estats Units i publicà *Informe acerca de las cepas de los Estados Unidos de América: consideradas bajo el punto de vista de los recursos que pueden prestarnos para la repoblación de los viñedos destruidos por la filoxera* (Trèmols, 1881). També publicà *Catálogo de las plantas observadas en la montaña de Requesens* (Trèmols, 1895) i *Observaciones sobre los Hieracium de Cataluña* (Trèmols, 1899). Participà en la descoberta de més de cent cinquanta espècies noves per a Catalunya i publicà diversos catàlegs de plantes.

El seu herbari, format originalment per seixanta volums, fou donat el 1908 per la seva vídua, Maria Borrell, a la RACAB on se'n feu el catàleg (Gavioli, 2012: 19). El 1925 l'herbari fou cedit al Departament de Botànica del MCNB, juntament amb la resta d'herbaris i col·leccions de la RACAB.

Font i Quer l'enumera en tercer lloc entre els «herbaris clàssics», després del Salvador i el Costa, i considera que es conserva en molt bon estat:

Los ejemplares van sujetos al papel, y en cada hoja suele haber de más de una procedencia, pero siempre con la debida separación y sin cambio de etiqueta. (Font Quer, 1925: 10)

El 23 de desembre de 1925 Font i Quer escrivia a Carlos Pau:

Estos días estamos atareados con el traslado de las plantas y colecciones de la Academia, más importantes de lo que yo esperaba. Lo que allí tenían por duplicados del Herbario Trémols, más de un centenar de gruesos paquetes con 25 o 30 mil pliegos, son muy probablemente, plantas todavía por intercalar. Se me figura que el de Trémols es el más valioso herbario de los discípulos de Costa, si esos paquetes son como creo plantas por incluir en los tomos. (AHIBB 32861)

Un cop ingressat a l'IBB, aquest herbari requerí una profunda revisió, feta majoritàriament per Antoni Marcos (1900-?),⁴ que canvià substancialment l'estructura de l'herbari Trèmols original i també esdevingué una part important del naixent herbari general de l'IBB (Gavioli, 2012: 20-21). Les cartes analitzades confirmen i integren els estudis anteriors sobre aquest herbari, afegint-hi el fet que Font i Quer era perfectament conscient de la qualitat i de la importància d'aquest herbari.

2.3. L'herbari Vayreda: un litigi que durà vint anys

Estanislau Vayreda i Vila (1848-1901), llicenciat en farmàcia, fou també deixeble i col·laborador de Costa. Després d'haver participat en la Tercera Guerra Carlina com a partidari del pretendent, dedicà tota la seva vida a la gestió del patrimoni familiar i, sobretot, als estudis florístics. Herboritzà principalment per les comarques catalanes i pel sud de França. Tingué relacions epistolars amb científics i intel·lectuals nacionals i estrangers i formà part de diverses societats científiques i botàniques com la Sociedad Española de Historia Natural, la Sociedad Linneana Matritense, la Société Helvétique pour l'Échange des Plantes i la Societat Botànica Barcelonesa. També fou membre de la RACAB. Escrigué una vintena de treballs sobre flora i vegetació i fou un dels primers autors que en publicà en català, com per exemple, *Excursió botànica al Baix Empordà* (Vayreda, 1882a) o *Catàleg de la flora de la vall de Núria* (Vayreda, 1882b).

La primera notícia que trobem a l'arxiu de l'IBB sobre l'interès per adquirir l'herbari Vayreda és una carta del 26 d'abril de 1917 d'Antoni de Bolòs⁵ a Ignasi de Sagarra (1890-1940), conservador de zoologia del MCNB, en la qual explica que l'escriptor olotí Josep Maria Capdevila (1892-1972) li havia escrit respecte a la possibilitat de traslladar l'herbari Vayreda al MCNB, la qual cosa el porta a comentar:

Crec que el lloc d'honor que correspon a l'Herbari Vayreda és la Ciutat de Barcelona, però fent la salvetat, de que no quedi com els herbaris de l'Isern i d'altres a una Acadèmia fent-se malbé. (AHIBB 137476)

Aquesta manca de confiança en la correcta conservació de les col·leccions científiques en institucions com la RACAB data almenys de 1912, quan la JCNB havia iniciat les gestions per a obtenir en dipòsit les seves col·leccions.

4. Antoni Marcos treballà com a tècnic d'herbari, primer al MCNB i després a l'IBB, des del 1931 fins a la meitat dels anys seixanta. En aquests trenta anys es va dedicar quasi exclusivament a la reordenació de l'herbari Trèmols (Gavioli, 2012: 3-4).

5. Antoni de Bolòs i Vayreda, nebot d'Estanislau Vayreda: la seva mare, Assumpció Vayreda i Vila, era la germana del botànic. Gràcies a aquests lligams familiars i d'amistat amb la societat olotina va tenir un paper fonamental per al trasllat de l'herbari Vayreda a Barcelona. El 1934 va esdevenir conservador d'herbaris de l'IBB, i el 1939 va substituir Font i Quer com a director.

Després de la mort de Vayreda, durant la primera dècada del segle xx, el seu herbari anà a parar al Museu-Biblioteca d'Olot de mans d'Eugeni Aulet i Soler (1867-1929), un catedràtic d'institut i enteparent de Vayreda. Segons l'olotí Miquel de Garganta (1903-1988), botànic i membre de l'ICHN, Eugeni Aulet:

Es va enterar [sic] que una societat de Barcelona (suposo que seria la Institució) feia gestions per tenir-lo i ell ho va impedir i tenia el propòsit que fos propietat del nostre museuet. (AHIBB 137810)

El 1925, Pere Vayreda i Olives (1877-1944), un dels tres fills del botànic olotí, va escriure a Font i Quer que quan es traslladà l'herbari al Museu d'Olot no li lliuraren cap document que acredités que la cessió es feia a títol de dipòsit i que, per tant, no tenien documents que confirmessin que la propietat de l'herbari continuava a mans dels hereus Vayreda. Aquest és un dels primers obstacles amb què topà el projecte de dur l'herbari Vayreda a Barcelona. Pere Vayreda explica en la mateixa carta que estava tramitant el reconeixement de la titularitat de l'herbari a través de la Junta del Museu d'Olot, i que un cop obtinguda «el trasllat de l'herbari Vayreda serà cosa resolta» (AHIBB 137940).

La previsió de Pere Vayreda d'una ràpida resolució de la qüestió resultà massa optimista. L'«afar Vayreda», així l'anomenen tots els implicats en l'esdeveniment, tardà ben bé disset anys a resoldre's. En part, aquest retard fou degut a la falta d'acord entre els germans Vayreda, un dels quals volia treure'n profit econòmic (AHIBB 137940), i no fou fins al febrer de 1924 que van posar-se d'acord per a cedir l'herbari al MCNB (AHIBB 137940).

D'altra banda, el problema més gran fou la tenaç oposició del Museu-Biblioteca d'Olot, sobretot del seu vicepresident i director, Joaquim Danés (1888-1960), que allargà molt els temps del trasllat (Murlà, 2010: 51). Aquesta oposició es concretà, en primer lloc, en la negativa a lliurar els documents que acreditessin l'estat de dipòsit de l'herbari al Museu. Aquesta qüestió es resolgué el maig de 1932 quan Pere Vayreda va escriure a Font i Quer que, després de més d'un any de tràmits, finalment tenia els documents i confiava de poder traslladar l'herbari en pocs mesos (AHIBB 137940). El paper de mediador de l'aleshores alcalde d'Olot, Joan de Garganta (1902-1973), germà de Miquel de Garganta, fou fonamental perquè la Junta del Museu d'Olot lliurés aquests títols.

Confiant que l'afar Vayreda s'hagués resolt, malgrat que l'herbari encara es trobava en mans del museu olotí, en la sessió del dia 4 de març de 1933 de la JCNB:

El Sr. Font llegeix una comunicació de la qual resulta que els Srs. Pere Vayreda i Germans [...] cedeixen al Museu la valuosíssima col·lecció «Herbari Vayreda», avui dipositada al Museu local d'Olot, amb el prec, però, que en tingui cura expressament una persona especialitzada. (AHIBB FQ9_6)

Antoni de Bolòs i Vayreda, olotí, membre d'una il·lustre nissaga de botànics i cosí dels hereus Vayreda, que en diverses ocasions havia fet d'intermediari en aquest afer i havia expressat el seu interès a treballar sobre l'herbari (AHIBB 137476), fou designat com la «persona especialitzada».

Tot semblava estar a punt de resoldre's quan «l'amic» Joan de Garganta dimití del càrrec d'alcalde i els germans Vayreda, tenint un oncle malalt, desatengueren l'afer Vayreda. Així, des d'Olot arribà una resposta negativa a la sol·licitud dels hereus d'endur-se l'herbari. La situació era tal que Font i Quer el 14 de juliol de 1933 comunicà a Pere Vayreda que per intentar una conciliació el president de la JCNB (Domènec Ventalló i Vergés, 1888-1955) i l'alcalde de Barcelona (Jaume Aiguader i Miró, 1888-1943) havien escrit a l'alcalde d'Olot (Ramón Aubert i Cros) (AHIBB 137768).

Les reaccions a aquestes cartes no es feren esperar i el 25 de juliol de 1933 Miquel de Garganta escrivia a Font i Quer que des d'Olot volien, a canvi de l'herbari Vayreda, algunes col·leccions naturalístiques per a enllestir un museu comarcal, i l'instava a satisfer aquesta sol·licitud tan aviat com fos possible abans que canviessin d'idea (AHIBB 137810). Aquest intercanvi il·lustra la divisió de funcions entre les comarques i la capital; com deia Pere Vayreda, citant Font i Quer: «el que convé a Olot, més que no pas uns materials apropiats per l'alta investigació, és un veritable instrument de cultura popular» (AHIBB 137940).

Finalment, el 20 de novembre de 1933, Pere Vayreda trametia a Font i Quer la resposta positiva de l'alcalde d'Olot (AHIBB 137940) i el 19 de maig de 1934, després d'una dimissió temporal de Danés, Pere Vayreda podia escriure a Font i Quer:

[...] després de vèncer tenaçment a Olot la munió incalculable d'obstacles amb els quals es tractava de dificultar i ajornar encara l'entrega de l'Herbari [...] hem aconseguit recollir-lo definitivament del Museu d'aquella ciutat a fi de fer-vos-en entrega. (AHIBB 137940)

El juny del mateix any Antoni de Bolòs començà l'estudi i l'arranjament de l'herbari Vayreda (AHIBB FQ16_4). En un document redactat en els anys successius explicava:

Després de maig de 1936 en que ha ingressat tota la reserva de plantes que Vayreda tenia a Lladó el càlcul ha de ser [de] 17 volums definitius [...] L'Herbari complet no tindrà menys de 31.000 plecs. (AHIBB FQ7_57)

Aquí és la primera vegada que tenim notícies sobre l'arribada de plantes que s'havien quedat a la casa dels Vayreda a Lladó, plantes que evidentment no es consideraven part de la col·lecció principal, i que per això no s'havien lliurat al Museu d'Olot, i que ara, gràcies a les relacions familiars del Bolòs, no només foren recuperades com a plantes accessòries de l'herbari, sinó també intercalades amb les de l'herbari Vayreda original.

2.4. L'herbari Salvador: testimoni d'una nissaga d'apotecaris barcelonins

La família Salvador fou una nissaga d'apotecaris barcelonins que crearen un dels primers gabinets d'història natural, el de la ciutat de Barcelona, amb diverses col·leccions (de plantes, fòssils, petxines, marbres...) i una excel·lent biblioteca (Ibáñez, 2006: 35-40). L'herbari que formava part d'aquesta col·lecció és un dels més antics d'Espanya i conté actualment 4.931 exemplars amb nomenclatura prelinneana recol·lectats per Jaume Salvador i Pedrol (1649-1740) i Joan Salvador i Riera (1683-1725). Conserva també plantes rebudes com a fruit de l'intercanvi amb altres botànics contemporanis, com Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708), James Petiver (1663-1718), Herman Boerhaave (1668-1738), Pierre Magnol (1638-1715), Antoine de Jussieu (1686-1758) o Sébastien Vaillant (1669-1722), entre molts d'altres.

Josep Salvador i Soler (1804-1855) fou l'últim de la nissaga que es va interessar en temes naturalístics. A la seva mort la família vengué la casa al carrer Ample de Barcelona on tenien dipositades les col·leccions i les traslladà a una altra propietat familiar, una masia situada a la Bleda, a l'Alt Penedès. En aquesta masia romangueren oblidades durant més de mig segle (Pardo-Tomás, 2014).

Font i Quer, en la nota necrològica de Montserrat Garriga,⁶ una botànica col·laboradora de l'IBB i muller del notari Gallardo, explica com la col·lecció dels Salvador ressorgí del seu oblit:

Hace ya más de treinta años, el notario señor Gallardo, conociendo las aficiones botánicas de doña Montserrat, le comunicó la existencia del Herbario Salvador en el castillo de La Bleda, cerca de aquella ciudad. Este herbario se daba por «perdido para la ciencia y para la patria» en tiempos de Cadevall, y así lo consignó aquel ilustre botánico en una de sus publicaciones. (Font Quer, 1956: 280)

Efectivament, a partir de 1922 a l'arxiu de l'IBB trobem algunes cartes intercanviades amb la Sra. Gallardo respecte a la recuperació de les col·leccions Salvador. El 12 de gener de 1922, Ignasi de Sagarra escrivia a Font i Quer, que aquells dies es trobava a Pamplona, per posar-lo al dia:

Fa dies la Sra. de Gallardo me digué que el famós propietari de l'herbari dels Salvador vindria a visitar-me al Museu i que estava prompte a cedir-lo en qualitat de deixa. No l'he vist encara. (AHIBB FQ24_56)

I el dia 25 d'octubre de 1923, després d'haver anat a la Bleda, Font i Quer escrivia a la Sra. Gallardo:

6. Montserrat Garriga Cabrero (1865-1956), nascuda a Cuba, el 1916 seguí un curs de botànica amb Font i Quer i començà a herboritzar a Catalunya. Donà el seu extens herbari a l'IBB.

Examinades les col·leccions de plantes crec que són les mateixes que vegeren Colmeiro i Costa a la segona meitat del segle passat, ço és el propi Herbari dels Salvador, que dits autors estimaven integrat per uns cinc mil exemplars, nombre tal vegada un xic exagerat. (AHIBB 137806)

En aquesta carta sembla que la Sra. Gallardo tingué un paper actiu i important en la negociació amb la propietat de la col·lecció i estava autoritzada a oferir-li «unes pessetes». Però després d'aquests primers contactes els tràmits van quedar aturats gairebé quinze anys. De fet, el següent document relatiu a l'adquisició del Gabinet Salvador ja és del 12 de febrer de 1938, quan Font i Quer va poder escriure a Miquel de Garganta:

Suposo que ja coneixeu el decret del Consell de cultura referent a la incautació de l'Herbari Salvador. Ahir vàrem anar a La Bleda amb Bolòs. L'herbari està malmès no sé fins a quin punt. (AHIBB 137829)

El 19 de setembre del 1938 Font i Quer explicava al professor de botànica Henri Gausen (1891-1981):

Ara la Generalitat ha salvat de la destrucció segura part —tot allò que en restava— del més antic de tots, el dels Salvador, que era en unes golfes d'una masia de Vilafranca del Penedès, amb tot d'objectes de l'antic Museu d'Història Natural i la biblioteca, de més d'un miler de volums anteriors al 1800. Per obra nostra tot això, restaurat i ben instal·lat, tornarà a fer goig de veure. (AHIBB 138478)

En el document que resumeix l'activitat de l'IBB entre els anys 1936 i 1939, escrit per Antoni de Bolòs, s'explica amb precisió com s'efectuà el trasllat del Gabinet Salvador l'any 1938:

Se encargaron del traslado el Conservador de Herbarios Clásicos Don Antonio de Bolós, secundado por las Auxiliares Josefa Mata y Ana Foix. Se hizo un inventario provisional de todo lo que se trajo a Barcelona... El día 17 de marzo del propio año comunicamos a Comisaría el traslado de los libros, herbario y otros objetos de historia natural, muebles y retratos de los fundadores del Museo, que ingresaron en el Instituto Botánico [...] retornando así a Barcelona los restos de un glorioso Museo de Historia Natural, el más antiguo de España y el único de nuestra ciudad hasta la restauración universitaria en 1837. (AHIBB FQ18_14)

L'adquisició definitiva de les col·leccions dels Salvador arribaria alguns anys més tard, com escrivia Bolòs:

Con fecha 11 de diciembre de 1945 el Ayuntamiento de Barcelona acordó adquirir el conjunto de las colecciones Salvador, que incluían el antiquísimo Herbario. A principios de 1946 pasó a formar parte este Herbario, en su totalidad, de las colecciones del Instituto Botánico de Barcelona. (Bolòs, 1946: 1)

2.5. L'herbari Sennen: el més modern dels «clàssics catalans»

Etienne Marcellin Granier-Blanc (1861-1937), més conegut com a *frère* o germà Sennen, el seu nom religiós, emigrà de França a Catalunya el 1904, on treballà quasi trenta anys com a professor a les Escoles Cristianes de la Bonanova (La Salle Bonanova) a Barcelona. Com a botànic feu nombroses exploracions florístiques per la península Ibèrica i el Marroc i enllestí un notable herbari personal i l'*exsiccata Plantas d'Espagne*, amb 10.309 números i trenta sèries que es prepararen per a subscriptors especialitzats. Algunes de les seves publicacions són: *Flore de Catalogne, additions et commentaires* (Sennen, 1918a), *Catálogo del herbario barcelonés* (Sennen, 1918b), *Plantas d'Espagne* (Sennen, 1926-1930), *La flore du Tibidabo* (Sennen, 1931), *Catálogo de la flora del Rif oriental* (Sennen & Mauricio, 1933), entre d'altres. El 1936, amb l'esclat de la Guerra Civil, retornà a França on morí al cap de pocs mesos.

La primera carta de l'arxiu de l'IBB en la qual Font i Quer parla de la possible voluntat de Sennen de cedir el seu herbari al MCNB és del 23 d'octubre de 1925, i probablement succeeix a conseqüència de la seva memòria *Los herbarios de Cataluña y su conservación*:

Mucho me satisface también su deseo de asegurarnos la posesión de su importante herbario, de tanto valor para el conocimiento de la flora de Cataluña [...] Si el suyo viniera aquí algún día, ofrecido como está también el de Vayreda, cabría reunirlos todos en una sala que podría llamarse «de los clásicos», o de los maestros, sobre los cuales tendría que basarse el futuro investigador de la flora catalana. Espero pues que algún día querrá V. insistir sobre este punto y concretar como le parezca adecuado sus deseos. (AHIBB 137751)

El 7 de gener de 1931, Font i Quer, escrivint a Sennen, tornava a parlar de la possible cessió de l'herbari, i pel to de la carta sembla que responia a una petició econòmica que Font i Quer no estava disposat a acceptar:

La Junta de Ciencias Naturales pasa ahora por un periodo extraordinariamente crítico. La deuda que ha dejado la junta de la dictadura es enorme: más de medio millón de pesetas! Comprenda que para volver las cosas a su cauce normal hace falta mucha insistencia en el pedir y gran paciencia para esperar mejores tiempos. Si ello no fuera así con mucho gusto le propondría incluso una colaboración con nosotros, y quizá la instalación aquí de su herbario, si ello podía convenir a Vd. Ahora no nos toca más que esperar mejores tiempos. (AHIBB FQ27_8)

L'interès de Font i Quer per l'herbari Sennen no va disminuir, i l'any 1932 en una carta al botànic Josep Cuatrecasas (1903-1996), que recentment havia guanyat una càtedra de botànica descriptiva a Madrid, intentava defensar la prioritat de Barcelona respecte a Madrid per la possessió d'aquest herbari:

Sennen no sé si es despendria fàcilment del seu herbari. Penso que mentre ell pugui treballar voldrà retenir-lo vora seu. En cas contrari crec que estaria millor a Barcelona que a Madrid, perquè la majoria de les seves plantes seran d'ací... Per altra banda vostè és ben lliure per a fer les gestions que cregui oportunes. (AHIBB 137702)

Entre les contraofertes de Madrid, els problemes polítics i les vacil·lacions del mateix Sennen, Font i Quer semblava començar a sentir-se incòmode, fins al punt de voler confirmar que les seves intencions eren serioses, i el febrer de 1935 escrivia a Sennen:

Veo que se vuelve un poco bromista al decirnos que a este Museo no le interesa ya su herbario. En este caso podría decir como el célebre rey: «el Museo soy yo», porque, claro, a los demás especialistas no botánicos es natural que no les interese grandamente esa colección. [...] Si V. lo conserva más adelante, cuando todo se haya normalizado con sumo gusto trataré de ello con V., examinaremos la colección con detenimiento, y veremos si es posible que se quede en Barcelona, que creo es donde debería estar, porque V. casi es ya barcelonés, y además porque cuadraría muy bien al lado de las colecciones de Costa, Mansferrer, Trèmols, Vayreda, Cadevall, [...] todos los clásicos catalanes. (AHIBB 137749)

L'última carta en la qual Font i Quer parlà d'aquest tema amb Sennen és del gener de 1936, on encara una altra vegada utilitzava tota la seva art oratòria per a donar per certa la cessió de l'herbari a l'IBB:

Ahora veré si me es posible subir un dia a saludar a V. Sobre todo si me daba esperanza de poder examinar con detenimiento su herbario y calcular el número de pliegos que tiene y su estado de conservación, con vistas a lo que anteriormente habíamos hablado de su posible ingreso en este Instituto Botánico. [...] Qué satisfacción no sería para nosotros tener la serie completa con sus colecciones! (AHIBB 137749)

Amb l'esclat de la guerra, el germà Sennen, ja seriosament malalt, es refugià a l'ambaixada de França i fou repatriat, sense poder emportar-se el seu herbari i la seva biblioteca, que es quedaren al Col·legi de la Bonanova. Sennen morí a Marsella pocs mesos després.

En una carta del 3 de març de 1939 al germà Mauricio (coreligionari i botànic col·laborador de Sennen que es trobava a Còrdova), Font i Quer explicava com prengué possessió de l'herbari Sennen en els moments convulsos del juliol de 1936:

El mejor servicio que creo haber hecho a la memoria de Sennen, se refiere, sin embargo, a su herbario. Sepa V. que está en perfecto estado en la Universidad de Barcelona. Allí lo llevaron jóvenes beneméritos en los primeros días de la revolución, y lo amontonaron de mala manera en una aula de la misma... Ahora hemos de ver si será posible que esa colección quede en Barcelona, que él amaba tanto, y donde ya veía con gusto que quedase, en las condiciones que se estipulen naturalmente, y a gusto de todos. (AHIBB 137973)

Després que l'herbari estigués una temporada a la Universitat de Barcelona, acabat el trasbals de la guerra, els Germans de la Doctrina reclamaren l'herbari Sennen i se l'endugueren novament al Col·legi de la Bonanova, però sense saber ben bé què fer-ne. El maig de 1939 el germà Mauricio escrivia a Font i Quer:

He estado en el Instituto y no pude ver el Herbario porque segun se me dijo lo tienen retirado en un rincón, prometiéndome ponerlo en condiciones para que pueda examinarlo. (AHIBB 137973)

En els apunts d'Antoni de Bolòs per al seu «superior jerárquico en materia de cultura» després de 1939, explicava les vicissituds de l'herbari:

[...] durante el periodo rojo fue llevado a la Universidad, donde fue bien conservado y ordenado en parte. Al restablecerse la normalidad, los Hos reclamaron su propiedad y les fué entregado. [...]. El Hº Sennen valoraba su colección en 75.000 pts. Sobre esta cantidad podría negociarse, en la seguridad de hacer una buena adquisición que elevaría el valor de las entidades culturales del municipio. (AHIBB FQ16_4)

En la «Nota entregada al Dr. Font Quer sobre la situación de algunos problemas que afectan al Instituto Botánico», del 30 de juny de 1949, al segon punt trobem:

[...] el Sr. Director del Colegio de la Bonanova acepta hacer entrega del mismo al Instituto, solicitando en compensación una entrega de 80.000 pts. destinadas al noviciado de Misiones. Si el Ayuntamiento decide aprovechar esta ocasión, que de rechazarse sería aprovechada en seguida por otras entidades. (AHIBB FQ19_19)

Finalment, el desembre de 1949 l'herbari del germà Sennen fou adquirit per l'Ajuntament de Barcelona per 5.000 pessetes més de les concordades amb ell i més de deu anys després de la seva mort, però a temps perquè Font i Quer pogués veure realitzat el seu somni de reunir els grans «clàssics catalans».

2.6. Arranjament i preparació dels cinc herbaris

La conservació dels herbaris és el tema principal del discurs d'ingrés a la RACAB de Font i Quer, on apunta dos aspectes principals en la preservació dels herbaris.

D'una banda, fa èmfasi en la necessitat de disposar de centres que vetllin «con asiduidad de su conservación», tot destacant la importància de processos tècnics com el de l'emmetzinament de les plantes per a preservar-les dels elements destructius naturals. En aquest sentit, mostra la seva perplexitat davant d'un herbari en el qual no s'emmetzinaven les plantes per a evitar que per accident un fragment de planta arribés a mans d'un nen i se l'empassés: «Yo no vi niños en el establecimiento, que no es precisamente una escuela de primera enseñanza» (Font Quer, 1925: 6).

D'altra banda, en el seu discurs identifica un segon gran enemic dels herbaris: «el hombre indocto», les «manos poco dignas» o «no acostumbradas a manejar herbarios». En aquest sentit, Font i Quer lamenta que massa sovint els herbaris han estat reordenats o reestructurats, com el cas de l'herbari Costa, movent o canviant plantes i les seves etiquetes, dins dels plec, fins al punt de malmetre de manera irremeiable el valor documental d'aquests herbaris. Per a Font i Quer el principi que regeix el valor dels herbaris es pot resumir dient que: «cada ejemplar acompañado de su etiqueta es un documento, y pierde este valor en el acto mismo que dicho rótulo deja en la ambigüedad la procedencia exacta de la planta» (Font Quer, 1925: 7).

Els cinc herbaris estudiats en l'apartat anterior, un cop arribats al Departament de Botànica, en un primer moment, i a l'IBB posteriorment, foren arranjats i preparats a fi d'evitar que es fessin malbé i per a fer-los més consultables. Per a obtenir aquests resultats, els mètodes podien canviar molt segons les necessitats de cada col·lecció, de les seves característiques, dels tècnics que hi treballaven, i també de les modalitats típiques d'una determinada època, factors, tots ells, que determinaven intervencions de més o menys entitat.

El document del 5 de juliol de 1935 escrit per Antoni de Bolòs, descrivia acuradament el protocol de treball que aplicà a l'herbari Vayreda:

L'ordre del treball realitzat en cada volum és com segueix:

- A.- Separació de plantes diferents que van en una sola fulla i fixació dels exemplars i etiquetes en son lloc definitiu.
- B.- Revisió botànica i etiquetatge de les espècies que sols porten petites notes, guardant les notes adherides al revers de l'etiqueta.
- C.- Inclusió de les plantes enverinades a intercalar.
- D.- Escriure la fitxa de cada fulla.
- E.- Aplegar en plec de 15-20 fulles les plantes ja preparades, sempre que el gènere en tingui més.
- F.- Ordenar fitxer i plec de cada gènere i cada volum segon el Nyman. (AHIBB FQ7_57).

Aquesta llista és particularment interessant perquè explica, pas a pas, la metodologia aplicada per a l'arranjament dels herbaris arribats durant aquells anys i que fins ara no es coneixia en detall. Dels herbaris examinats en aquest treball, els que foren endreçats amb aquest protocol foren el Vayreda, el Trèmols i el Sennen.

L'herbari Cadevall, que havia estat completat pel seu autor i no tenia plantes duplicades o pendents d'intercalar, fou menys modificat que els altres herbaris. Malgrat això, caldria esperar que el nombre de plecshagués augmentat respecte a l'original, perquè en el seu discurs de 1924 Font i Quer lamentava que en l'herbari Cadevall:

[...] he visto algunos pliegos con plantas mezcladas, de más de una procedencia, según rezan sendas etiquetas que las acompañan. Claro que aquí cabe la excusa de saber al Dr. Cadevall botánico competentísimo, que ha examinado las plantas que luego mezcló y las ha visto iguales. Pero aún así no es dado proceder de tal manera. (Font Quer, 1925: 7)

A més, l'herbari Cadevall es preparà de seguida després de la seva arribada a Barcelona (entre l'octubre de 1919 i el juny de 1920), fins al punt que el 12 d'agost de 1920 Font i Quer escrivia a Pau:

Hemos dado fin al Herbario Cadevall; está envenenado, catalogado y ordenado, y sólo faltan las carpetas para guardarlo, que tendremos listas a fin de mes. Exactamente contiene 8.099 pliegos. (AHIBB 137975)

Així, no hi hauria hagut temps per a modificar-lo massa, i ja el novembre Font i Quer escrivia a Cadevall que l'herbari estava instal·lat de manera definitiva (AHIBB 137942).

Pel que fa a l'herbari Trèmols s'ha pogut comprovar que una gran part de les plantes que formaven l'herbari original foren intercalades a l'herbari general de l'IBB, formant el seu nucli original amb les primeres col·leccions, mentre que en aquell que avui en dia coneixem com a herbari Trèmols trobem una gran quantitat de les plantes duplicades i sense determinar que formaven part dels paquets de plantes extra (Gavioli, 2012: 55).

De fet, l'arranjament de l'herbari començà el 1930 (AHIBB FQ19_19) i no s'acabà fins al 1965. També hi treballaren més d'una persona: primerament, el 1930, Josep Cuatrecasas (AHIBB FQ23_2) i el 1931 Antoni Marcos (que s'incorporà al Departament de Botànica del Museu aquell any), que hi treballà quasi de manera continuada fins a la seva jubilació el 1965 (Gavioli, 2012: 20). El 1934 Marcos s'absentà per una temporada per escriure el seu llibre sobre la flora balear (Marcos, 1936) i fou substituït per Werner Rothmaler (1908-1962), que segurament deixà de treballar-hi el 1936, any en què el botànic fou expulsat d'Espanya (AHIBB FQ24_30).

En els herbaris Vayreda i Trèmols els volums originals han estat completament modificats. En ambdós herbaris una bona part d'aquests paquets «extra» foren afegits als herbaris

originals en un segon moment perquè fins aleshores s'havia cregut que no en formaven part. Efectivament algunes d'aquestes plantes haurien pogut ser intercalades pels mateixos autors que no tingueren el temps de fer-ho, però la gran majoria segurament eren plantes per estudiar, intercanviar o descartar.

L'herbari Vayreda començà a ser arranjat el 1934, any de la seva arribada a Barcelona, i s'acabà de preparar al voltant de 1960. Hi treballà principalment Antoni de Bolòs, que ja el 1931 havia estat nomenat, amb Antoni Marcos, naturalista agregat (AHMCNB 68/4). El juny de 1934 acceptà el càrrec de conservador dels herbaris clàssics, amb dedicació gairebé exclusiva a aquest herbari.

Des dels primers mesos ja va preveure que el nombre de volums augmentaria i canviaria d'estructura de manera substancial. Així, el 30 de gener de 1936 apuntava que:

Els sis volums originals, ara convertits en onze volums, donen 1672 plecs, proporcionalment els 76 volums originals tindran 21.178 plecs, als quals cal afegir 363 plecs de criptògames vasculars fora de la sèrie, 100 caraceas també en paquet a part i un miler d'inclusions a fer. (AHIBB FQ16_4)

En un primer informe definia l'estat de conservació de l'herbari Vayreda com a «excel·lent», i explicava que:

No caldrà enverinar de nou. La Naftalina serà suficient per assegurar la conservació futura. Caldrà separar els exemplars acumulats en cada fulla, i establir un sistema de fixació. En lloc de cobertes de família i gènere, establir una sola coberta que no enlogui més de deu o dotze fulles, ni enlogui mai més d'un gènere o d'una família. Els paquets a incloure a l'herbari cal repassar-los curosament. (AHIBB FQ16_4)

És interessant el cas de l'herbari Salvador, que fou respectat i no se li canviaren ni papers, ni estructura, ni etiquetes. Les úniques intervencions foren enverinar-lo i netejar-lo. Això és degut al fet que aquest herbari Font i Quer i Bolòs ja el reconeixien com a «antic» i per aquest fet atorgaven un cert valor a preservar-ne les seves característiques estructurals i nomenclaturals, mentre que als «contemporanis», Trèmols, Vayreda i Sennen, els atribuïen un valor més «funcional» o d'utilitat actual. És com si pensessin: «si tu no l'has pogut acabar, intercalant i determinant totes les plantes que tens emmagatzemades, l'acabarem nosaltres, i si trobem plantes que necessitem per al nostre herbari general les mourem on siguin més útils».

Pel que fa a l'herbari Sennen podem esperar-nos un tractament semblant al dels herbaris Trèmols i Vayreda, amb un canvi de paper, revisió de la nomenclatura i modificacions de l'estructura. La preparació de l'herbari es començà el 1936, quan es trobava dipositat a la Universitat, i Font i Quer demanà dos mesos d'excedència no retribuïda per a: «l'ordenació

i desinfecció de l'importantíssim Herbari que fou de Frère Sennen, ara incautat per la Universitat de Barcelona» (AHIBB FQ9_8).

Font i Quer estava convençut que l'herbari Sennen s'hauria quedat definitivament a la Universitat de Barcelona perquè en una carta al rector, Pere Bosch Gimpera (1891-1974), del juliol de 1937 escrivia: «Ahir amb l'arquitecte de la Universitat vàrem mirar el local destinat a l'Herbari Sennen, i la manera d'obrir-hi la porta de comunicació amb l'Aula de botànica» (AHIBB FQ23_26).

Però no fou fins després de la seva adquisició definitiva per part de l'IBB, l'any 1949, que els treballs de preparació recomençaren. El 1951 Bolòs escrivia a l'Ajuntament de Barcelona:

El trabajo intensivo que se viene realizando en el Herbario Sennen, exige una cantidad de material, especialmente papel, que no disponer del mismo a tiempo, paralizaria la labor que se viene realizando [...] Para la rápida revisión y ordenación del herbario Sennen, recientemente ingreado en este Instituto, se hace indispensable obtener [...] 200 cajas herbario. (AHIBB expediente-Sennen)

El document suggereix que la preparació de l'herbari Sennen requerí grans esforços en termes de material, temps de treball i personal per a acabar-lo. De fet, Pere Montserrat explica que també Antoni Marcos hi treballà per ordenar-lo i fer-lo consultable i com aquestes tasques d'arranjament foren motiu de conversa recurrent pel fet que: «l'ordre i les camises originals no eren els més adients» i que calia «fer-lo funcional» (Montserrat, 1988: 80).

Aquests protocols canviaven i evolucionaven per diversos factors i no només per canvis de percepció històrica del patrimoni cultural o per avenços tècnics, sinó també per factors econòmics, de fruïció o també polítics, com les estratègies que hagué de desenvolupar Antoni de Bolòs després de l'entrada a Barcelona de les forces franquistes el gener de 1939:

[...] calgué escriure-ho tot en castellà; ordres terminants obligaren a fer desaparèixer immediatament fins el més petit vestigi de la llengua catalana; calgué, doncs, canviar tots els indicadors, tapar les etiquetes dels volums d'herbari, amagar els documents antics, etc. (Bolòs, 1988: 97)

A través d'aquests escrits podem observar un procés de professionalització en la gestió dels herbaris que, en pocs anys, passaren d'una situació semiamateur a tenir un centre de referència reconegut. Ja en el discurs del 1925 Font i Quer se sentia autoritzat a assenyalar que en la gestió dels herbaris per part de les acadèmies o dels botànics «eminentes» «no es dado proceder de tal manera». A mesura que anava reunint els herbaris «clàssics» a l'IBB, procedia a arranjament-los amb intervencions molt costoses en termes de material i de mà d'obra i utilitzant les tècniques de conservació pròpies d'aquell període. L'esforç d'arranjament

els herbaris, després d'haver-los adquirit, posà en marxa un mecanisme virtuós que d'una banda justificava la centralització dels herbaris en una única institució, mentre que de l'altra donava confiança als mateixos autors dels herbaris perquè els cedissin a la institució. Com escrivia Font i Quer a Antoni de Bolòs parlant de l'afer Vayreda:

[...] les garanties que dona [el Museu de Catalunya] per a la bona conservació de les col·leccions poc podria oferir-les cap més entitat d'Espanya. Perquè té constituït un Departament de Botànica amb personal apte i suficient per a tota aquesta feina acuradíssima d'ordenar, catalogar, i conservar un Herbari. (AHIBB 137752)

L'IBB de Font i Quer és una estructura especialitzada en la gestió dels herbaris, amb uns protocols i unes tècniques aplicades de manera sistemàtica per a garantir una conservació adequada de les col·leccions.

3. Font i Quer i les polítiques d'adquisició dels herbaris

Des de 1916, any en què entrà com a naturalista agregat al MCNB encarregat d'organitzar la Secció d'Herbaris, Font i Quer tenia ben clar què calia fer per fer créixer l'herbari i començà de seguida la seva campanya d'adquisicions. El novembre de 1922 Font i Quer escrivia a Carlos Pau per aclarir les seves idees:

Convengo con V. que este Museo no tiene tradición, o la tiene muy escasa. Pero piense que nosotros le orientamos en sentido imperialista, y nos asomamos fuera del balcón de las fronteras catalanas. Que catalana si tendrá tradición: yo confío para dentro de poco tener aquí los herbarios de Salvador, Costa, Trémols, Vayreda, Masferrer, Cadevall, Llenas, y Font Quer. No creo que escape ni uno. Tradición grande, mundial, no será, pero catalana, completa. No le parece? Y cuando fuera de casa hayamos adquirido experiencia, cuando listos los trabajos sobre Ibiza, Herbario de España, y Sideritis, nos recluyamos en Cataluña, esta será la región mejor estudiada de la Península. Claro que siempre con la ventana abierta para cualquier salida imperial. (AHIBB 137750)

En aquesta carta trobem molts dels temes que apareixen a les cartes, els escrits i les accions de Font i Quer en tota la seva trajectòria professional.

El primer punt és la manca de tradició: efectivament feia pocs anys que Catalunya tenia un museu públic, el Museu Martorell (1882), i els herbaris d'aquesta entitat no començaren a formar-se fins al 1907 (Font Quer, 1925: 11). El 1916 hi havia poc més de 1.000 plects. Fou fonamental per als desenvolupaments posteriors la creació per part de l'Ajuntament de Barcelona de la Junta de Ciències Naturals (1906), una evolució més activa de la Junta Técnica de los Museos de Ciencias Naturales (1893) que no pogué operar per falta de recursos (Valls-Plana, 2011). Segons Camarasa (1989: 169) l'aparició de la JCNB s'emmarca en un

moviment d'institucionalització de la ciència que és afavorit per l'avenç del catalanisme i del republicanisme respecte als partits dinàstics tradicionals que fomentarà la creació d'institucions paral·leles a les de l'Estat espanyol.

Aquests temes els retrobem en el segon punt: l'ambició de reunir tots els herbaris en un mateix centre, que es pot emmarcar en un discurs alhora d'institucionalització i de professionalització de la ciència, en una època de passatge del coneixement de les «acadèmies», creades i gestionades per una elit de «savis», com la RACAB, cap a institucions com els museus, creats i gestionats per entitats públiques locals. Font i Quer vivint en aquesta època de canvi està obligat a recórrer a les col·leccions de les antigues institucions per a omplir les noves.

Les reaccions de les «acadèmies» no foren sempre positives: la cessió que feu la ICHN el 1917 de les seves col·leccions naturalístiques transcorregué sense problemes, mentre que el dipòsit de les de la RACAB fou molt més complicat. La JCNB ja havia fet el 1912 un primer intent d'obtenir-les, però fracassà per l'oposició d'alguns membres. Cal esperar al 1924 perquè es torni a parlar d'aquest dipòsit, any en què Font i Quer esdevé membre de la RACAB i llegeix el seu discurs sobre l'estat dels herbaris catalans. Però calgueren dues assemblees plenàries, l'acord que el dipòsit fos reversible i la inclusió d'un representant de la RACAB a la JCNB perquè es donés el vistiplau a tota l'operació, que no es feu efectiva fins a finals de 1926. Segons Camarasa (2000: 280-282), l'oposició de la RACAB és una manifestació de l'obsolescència de les antigues estructures enfront de les noves creades pels polítics catalanistes a partir dels primers anys del segle.

La rebel·lió efectuada pel Museu-Biblioteca d'Olot contra el transferiment de l'herbari Vayreda a Barcelona fou semblant en les modalitats, encara que les motivacions es poden llegir més com una rebel·lió de la perifèria respecte a la ciutat. Els disset anys de lluita del Dr. Danés, director del Museu, finalment no pogueren fer res contra les pressions incessants de la JCNB i l'Ajuntament de Barcelona.

Aquestes resistències es poden atribuir a molts factors i en aquest cas se'n poden identificar dos de preponderants. D'una banda, hi ha una percepció molt diferent de les col·leccions: si per als privats, les entitats marginals com les «acadèmies», els propietaris o els hereus són tresors amb una personalitat molt forta i un valor sentimental; per al públic, el MCNB, l'Ajuntament o la Universitat tenen un valor més funcional. De l'altra, trobem el rebuig de la perifèria a sucumbir respecte a la supremacia del centre.

Al voltant d'aquestes resistències, en les argumentacions i la retòrica de Font i Quer apareixen alguns temes de manera recurrent: el sentiment nacional català, la necessitat de conservar els herbaris i de fer-los accessibles per a la recerca i el valor sentimental d'aquestes col·leccions. La retòrica de Font i Quer serà una eina fonamental per a l'execució de la seva política d'adquisicions.

En el seu discurs a la RACAB, el tema central és «el valor de los herbarios clásicos en la historia botánica de una nación», i en altres ocasions parla dels herbaris com d'un «monu-

ment nacional» (AHIBB FQ23_26). En l'afer Vayreda, en la carta adreçada per l'alcalde de Barcelona a l'alcalde d'Olot, probablement redactada pel mateix Font i Quer, després de remarcar la necessitat de disposar d'aquest herbari «per a completar un tot harmònic» juntament amb els altres herbaris que es conserven al Museu, s'apel·lava a «una qüestió de dignitat col·lectiva: Catalunya ha de fer tot el que calgui per a salvar d'una possible inutilització un tan important instrument de treball» (AHIBB 137768). Font i Quer utilitzarà la retòrica del discurs catalanista per a dissoldre les resistències de la perifèria, o de les entitats marginals, fonent-ne la individualitat particular en una entitat comunitària. Probablement, cal veure aquesta retòrica com a part de l'esperit mateix de la JCNB de forjar unes institucions científiques pròpies per a Catalunya.

Un altre aspecte central del seu discurs és la necessitat de reunir els herbaris en una única entitat centralitzada per a tutelar-los i fer-los accessibles per a la recerca científica. Un dels problemes sobre els quals posa èmfasi és el fet que les petites entitats poden oferir poca cura per a la conservació de «estos importantes documentos clásicos» i els entrebancs que poden sorgir per a utilitzar-los en la recerca científica:

[L'herbari Vayreda] se hace muy difícil consultarle. Aparte el viaje, a una población subalterna, existen las dificultades de no tener catálogo del mismo y carecer de una buena biblioteca de consulta. (Font Quer, 1925: 10)

Aquest discurs sobre la dificultat de les entitats perifèriques per a gestionar i preservar els herbaris, tot i essent una realitat, té fortes connotacions retòriques que Font i Quer utilitza sovint per a dissoldre la tensió entre el centre i les perifèries i així induir les entitats, com la RACAB o el Museu d'Olot, a cedir les col·leccions pròpies al MCNB. En el text del discurs de Font i Quer es troben al·lusions directes a casos de mala praxi ocorreguts a la RACAB i el mateix Bofill i Pichot, com a bibliotecari de la RACAB, reconeix en el discurs de resposta que la funció de conservació dels herbaris «debe quedar relegada a los Museos», alhora que reconeix que «a nuestra Academia [...] le ha correspondido un tanto de culpa en esta obra demoledora». En aquesta mateixa memòria, Font i Quer feia un exhaustiu resum de la història, l'activitat i les col·leccions de la secció botànica del MCNB per concloure:

[...] que si aquí se han tratado con desdén estos archivos, despreciándolos y olvidándolos, hoy se han hecho en desagravio de ultrajes mil unas instalaciones magníficas del Museo de Ciencias Naturales de Barcelona. (Font Quer, 1925: 14)

En aquest sentit, en les seves cartes, en més d'una ocasió explícita la seva estratègia per a fer créixer per inèrcia l'adquisició de les col·leccions. El febrer de 1924, mentre preparava l'esmentada memòria, escrivia a Pere Vayreda demanant noves sobre la donació de l'herbari:

Molt me plauria poder avançar quelcom respecte el del seu pare [...]. hem de pensar que com major sigui la importància de les col·leccions que guardem al Museu, més fàcilment també, es decidiran aquestes Societats a deixar-nos-ho tot [...] I tant de bo, que en llegir la Memòria abans referida, pogués parlar concretament del destí de l'Herbari. (AHIBB 137768)

I en una altra ocasió, en la represa de l'afer Vayreda el 1931, escrivia a Miquel de Garganta per planificar l'estratègia de persuasió:

A mi sobretot m'abelliria reunir en una sala els clàssics de Catalunya, ara que ja no ens falta més que Vayreda. Cal esgrimir, per a convèncer als localistes, prescindint de les qüestions de dret que pot al·legar Pere Vayreda, l'arma de que a Olot l'herbari s'està fent malbé, que és molt costós conservar-lo com cal, i que els estudiosos aniran a Barcelona millor que a Olot a consultar-lo, etc. (AHIBB 137829)

Aquestes eines retòriques de Font i Quer són suportades per diferents nivells de comunicació que fan èmfasi sobre temes tan funcionals com sentimentals. En el cas de les previsions econòmiques d'un dels germans Vayreda, en una ocasió destaca el valor afectiu més que no pas funcional de l'herbari Vayreda:

[...] fora d'aquí, tindrà l'estima d'una col·lecció de tants milers de plecs; per a nosaltres en té una altra: la d'haver estat d'un botànic català molt apreciable i la de contenir nombroses plantes de Catalunya. Així és difícil posar preu, i és dolorós l'intentar-ho. Tassar en pessetes una cosa el valor de la qual és tot d'afecte, mou a l'enuig. (AHIBB 137941)

En un segon moment, manifesta que li sembla impropedent voler-ne treure algun profit econòmic al·legant que la cura de l'herbari suposa un esforç de recursos molt gran per a la institució. La JCNB, diu, «donaria quelcom si així fos sol·licitat. Naturalment, a canvi, d'intercalar, aleshores, en son Herbari General, l'Herbari Vayreda» (AHIBB 137768). En cas de pagament, doncs, l'«herbari personal» no podria preservar la seva identitat i quedaria absorbit en l'herbari general.

Quan Font i Quer aconseguí reunir els primers herbaris al Departament de Botànica, començà a tenir la necessitat de formar un equip de professionals que d'una banda gestionessin de manera pràctica el material acumulat i de l'altra l'estudiessin (revisant determinacions, resolent problemes taxonòmics i produint publicacions), és a dir, que donessin legitimitat científica a la nova estructura.

Des de feia alguns anys, a nivell europeu ja s'assistia a una gradual professionalització dels aficionats, farmacèutics, metges, religiosos o rendistes (Dayrat, 2003: 132-133), fenomen que es difongué també a Espanya i Catalunya. Per a apropar-se als estàndards euro-

peus Font i Quer havia fitxat dos botànics alemanys Rolf Singer (1906-1994) i Werner Rothmaler, per tal de tenir en plantilla experts amb bases científiques sòlides. I també per aquest motiu acceptà Antoni de Bolòs com a conservador, inicialment a contracor, ja que no tenia cap formació especialitzada, sinó que era cosí dels hereus Vayreda i això havia de facilitar l'adquisició de l'herbari del seu oncle (Bolòs, 1979: 12).

Aquests temes ja són presents en el mateix discurs a la RACAB on defineix el seu predecessor, Cadevall, com el representant de «la pasión doble por las plantas y por Cataluña», però també el situa com a darrer representant del que més endavant descriu com una generació ja extingida de botànics «solitaris» fotografiant el moment de canvi en la professió i introduint la seva visió de com hauria de ser la comunitat científica: què hauria passat —es pregunta— si Cadevall «se hubiese visto apoyado, o discutido, por cien colegas, y hubiese alcanzado la plenitud de medios, de herbarios y de libros, y de oro, de que disponen los centros científicos que no son españoles?» (Font Quer, 1925: 3).

Així, d'una banda concentrant en una única entitat tots els herbaris clàssics de Catalunya i decidint quines col·leccions havien d'entrar i quines no, i de l'altra escollint els treballadors del Departament de Botànica per la seva preparació, es definia un estàndard de qualitat de la institució. Això havia acabat donant prestigi al Departament i també al seu director que, d'aquesta manera, havia esdevingut el certificador de qualitat i professionalitat per a tots els aficionats, amb més o menys preparació científica, que fins aquell moment havien fet la història de la botànica a Catalunya. Un exemple d'aquesta situació és la carta d'Adeodat F. Marcet (1875-1964), autor de l'herbari *Flora montserratina*, a Font i Quer del novembre de 1925:

He llegit la Memòria i he tingut una innocent desil·lusió al veure que l'Herbari Flora montserratina que consta de 1.200 espècies locals [...] és de tant poca importància que no ha sigut digna de figurar en la seva lluminosa Memòria [...] què innocent de mi! (AHIBB 137763)

Font i Quer li contestava amb gran diplomàcia:

La seva susceptibilitat l'ha portat massa lluny pel que toca al seu Herbari, que caldrà apreciar en tota la seva importància. Si jo no vaig esmentar-lo en la meua memòria d'ingrés a l'Acadèmia va ésser perquè em vaig limitar a parlar dels herbaris clàssics de Catalunya [...] Vegi, per exemple, que res no dic del Sennen, amb tot i ésser formidable. El meu treball esmenta dades referents als de Salvador, Bolós, Costa, Vayreda, Tremols, Texidor, Cadevall [...]; els antics botànics catalans i els de l'escola de Costa, podríem dir. (AHIBB 137763)

Ja el 1925, no ser esmentat per Font i Quer en la seva memòria sobre els herbaris significava caure entre l'extensa categoria dels aficionats i no ser admès entre els professionals.

4. Conclusions

L'examen de 154 documents de l'Arxiu Històric de l'IBB ens mostra que l'impacte de Font i Quer sobre la formació de l'herbari BC fou notable, no només en termes del nombre d'espècimens adquirits, sinó per la seva qualitat i pel treball fet en les dècades successives en la preparació i l'estudi de tots els materials ingressats a l'IBB.

A través d'aquests documents hem pogut veure diferents aspectes del projecte d'adquisició dels herbaris clàssics catalans com ara la professionalització en la gestió dels herbaris amb l'aplicació de protocols «científicament» correctes, les tensions entre centre i perifèria en el procés d'institucionalització de la ciència i les diferents estratègies comunicatives utilitzades.

Les seves capacitats diplomàtiques foren un factor important per a l'èxit del projecte, ja que li permeteren tenir una xarxa d'amistats, col·laboradors i col·legues amb els quals comptar. També fou important la seva habilitat de comunicador capaç d'utilitzar retòriques diferents segons el context i la necessitat. Aquestes capacitats, juntament amb una bona dosi de paciència, constància i determinació, li procuraren el suport de persones i entitats molts diferents, li permeteren d'aconseguir molts dels resultats que s'havia prefixat i de reinventar-se professionalment després de 1939.

Aquest treball vol ser un primer pas en l'estudi de la figura professional, científica i humana de Font i Quer i de la història de l'IBB i de les seves col·leccions a través del material conservat en el seu arxiu. Totes aquestes informacions, que són avui en dia parcialment desconegudes, poden portar a una millor comprensió de com l'IBB s'ha format i desenvolupat i ajudar a formular noves línies d'investigació en la història del centre.

Documents d'arxiu

AHIBB - Arxiu Històric de l'Institut Botànic de Barcelona; AHMCNB - Arxiu Històric Museu de Ciències Naturals de Barcelona.

Bibliografia

- ARTÍS, M.; CAMARASA J. M. (1995), «Pius Font i Quer (Lleida, 1888-Barcelona, 1964). La maduresa de la botànica catalana». A: CAMARASA, J. M.; ROCA ROSELL, A. (ed.), *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*, Barcelona, Edicions Folio, 1250-1276.
- BELLOT RODRÍGUEZ, F. (1967), *Una época en la botánica española (1871-1936): discurso leído ... para su ingreso como académico de número*, Madrid, Real Academia de Farmacia.
- BOISSIER, E. (1867-1888), *Flora orientalis sive Enumeratio plantarum in Oriente a Graecia et Aegypto ad Indiae fines hucusque observatarum*, Basileae, R. Busser - Genevae, H. Georg.
- BOLÒS, A. de (1946), «El Herbario Salvador», *Collectanea Botanica*, **1**, 1-8.
- BOLÒS, A. de; BOLÒS, O. de (1968), «Biografia de P. Font Quer», *Collectanea Botanica*, **7**, (1), 3-45.
- BOLÒS, O. de (1979), «Antoni de Bolòs i Vayreda», *Collectanea Botanica*, **11**, (1), 5-23.
- BOLÒS, O. de (1988), «Pius Font i Quer i les institucions científiques». A: CAMARASA, J. M. et al. (ed.), *Miscel·lània. Homenatge al Dr. Pius Font i Quer*, Lleida, Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 87-99.
- BOLÒS, O. de (2000), «Pius Font i Quer, semblança biogràfica», conferència pronunciada davant el Ple per Oriol de Bolòs i Capdevila el dia 21 de febrer de 2000, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BOLÒS, O. de; VIGO, J. (1984-2001), *Flora dels Països Catalans*, Barcelona, Barcino.
- CADEVALL, J.; SALLENT, À.; FONT QUER, P. (1913-1937), *Flora de Catalunya: enumeració y descripción de les plantes vasculares espontànies de l'antic principat fins avuy conegudes y de les més importants que s'hi cultiven*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CAMARASA J. M. (1988), «Cent anys de la naixença de Pius Font i Quer. Una commemoració per a l'homenatge i per a la reflexió». A: CAMARASA, J. M. et al. (ed.), *Miscel·lània. Homenatge al Dr. Pius Font i Quer*, Lleida, Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 11-13.
- CAMARASA, J. M. (1989), *Botànica i botànics dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CAMARASA, J. M. (2000), «La botànica a l'Acadèmia: d'Antoni Cebrià Costa i Cuixart a Pius Font i Quer». A: NIETO-GALAN, A.; ROCA ROSELL, A. (ed.), *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 267-283.
- CASTROVIEJO, S. et al. (1986-2019), *Flora ibérica. Plantas vasculares de la Península Ibérica e Islas Baleares*, Madrid, CSIC, Real Jardín Botánico.
- COSTA CUIXART, A. C. (1864), *Introducción a la Flora de Cataluña*, Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona.
- DAYRAT, B. (2003), *Les botanistes et la flore de France: trois siècles de découvertes*, París, Muséum national d'Histoire naturelle, Cop.
- FONT CIVIT, E. (1988), «El Doctor Font i Quer, botànic lleidatà». A: CAMARASA, J. M. et al. (ed.), *Miscel·lània. Homenatge al Dr. Pius Font i Quer*, Lleida, Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 15-57.
- FONT QUER, P. (1921), «Cadevall ha mort!», *Butlletí Institució Catalana Història Natural*, **21**, 195-198.
- FONT QUER, P. (1925), *Los herbarios de Cataluña y su conservación*, Barcelona, Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.
- FONT QUER, P. (1956), «Biografia de Montserrat Garriga y Cabrero», *Collectanea Botanica*, **5**, 279-280.
- GAVIOLI, L. (2012), *Estudis sobre l'herbari Trèmols de l'Institut Botànic de Barcelona*, tesi de Màster en Biologia Experimental, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- IBÁÑEZ, N. (2006), «Estudis sobre cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona», tesi doctoral, Barcelona, Departament de Biologia Vegetal, Facultat de Biologia, Universitat de Barcelona.
- IBÁÑEZ, N.; CAMARASA, J. M.; SORIANO, I.; MONTSERRAT, J. M. (2005), «L'herbari de la Institució Catalana d'Història Natural», *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, **72**, 5-18.
- MARCOS, A. (1936), «Contribució al coneixement de la flora balear: flòrula de Cabrera i dels illots pròxims», *Cavanillesia*, **8**, 5-52.

MONTSERRAT, J. M. (1999), «El Instituto Botánico de Barcelona». A: KOPYSTIANSKY, S. (ed.), *El Jardí: dobles vides*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, 7-17.

MONTSERRAT, P. (1988), «Dimensió humana i científica del Dr. Pius Font i Quer». A: CAMARASA, J. M. et al. (ed.), *Miscel·lània. Homenatge al Dr. Pius Font i Quer*, Lleida, Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 65-85.

MURLÀ, J. (2010), «L'Herbari Vayreda: d'Olot a Barcelona. Història d'una cessió controvertida», *La Comarca d'Olot*, **1571**, 47-52.

NUALART, N. (2017), «Els herbaris, fonts per al coneixement de la flora. Aplicacions en conservació i taxonomia», tesi doctoral, Barcelona, Departament de Biologia Evolutiva, Ecologia i Ciències Ambientals, Universitat de Barcelona.

PARDO-TOMÁS, J. (2014), *Salvadoriana: el gabinet de curiositats de Barcelona*, Barcelona, Museu de Ciències Naturals de Barcelona, Institut Botànic de Barcelona.

SENNEN, F. (1918a), *Flore de Catalogne: additions et commentaires*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Palau de la Diputació.

SENNEN, F. (1918b), *Catálogo del herbario barcelonés*, Barcelona, Luis Gili.

SENNEN, F. (1926-1930), *Plantes d'Espagne: diagnoses et commentaires*, Saragossa, Gambón Canfranc.

SENNEN, F. (1931), *La flore du Tibidabo: espèces monticoles, liguriennes... endémismes*, Barcelona, Museu de Ciències Naturals.

SENNEN, F.; MAURICIO, F. (1933), *Catálogo de la flora del Rif oriental y principalmente de las Cabilas limitrofes con Melilla*, Melilla, Gráficas La Ibérica.

THIERS, B. (2019), *Index Herbariorum: A Global Directory of Public Herbaria and Associated Staff* [en línia], New York Botanical Garden's Virtual Herbarium <<http://sweetgum.nybg.org/science/ih/>> [Consulta: 11 setembre 2019].

TRÈMOLS, F. (1881), *Informe acerca de las cepas de los Estados Unidos de América: consideradas bajo el punto de vista de los recursos que pueden prestarnos para la repoblación de los viñedos destruidos por la filoxera*, Barcelona, s. n.

TRÈMOLS, F. (1895), «Contribución a la flora catalaunica: catálogo de las plantas observadas en la montaña de Requesens, provincia de Gerona», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, **2**, 163-176.

TRÈMOLS, F. (1899), «Observaciones sobre los Hieracium de Cataluña», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, **2**, 427-434.

VALLS-PLANA, L. (2011), «El museo de ciencias naturales de Barcelona (1882-1917): popularización de las ciencias naturales dentro y fuera del museo», *Biblio 3W: Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, **15**, (918), 1138-9796.

VAYREDA, E. (1882a), «Excursió botànica al Baix Empordà», *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, **1**, 457-467.

VAYREDA, E. (1882b), *Catalech de la flora de la Vall de Nuria*, Barcelona, Associació d'Excursions Catalana.